

JUSTYNA ZAJKO-CZOCHAŃSKA
<https://orcid.org/0000-0001-6414-8280>
Uniwersytet w Białymstoku

Edukacyjna rola „Przyjaciółki” w życiu kobiet wiejskich PRL-u w latach 1956–1975, ss. 269

Streszczenie

Autoreferat rozprawy doktorskiej pt. *Edukacyjna rola „Przyjaciółki” w życiu kobiet wiejskich PRL-u w latach 1956–1975* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Małgorzaty Dajnowicz prezentuje działania najpopularniejszego czasopisma kobiecego wydawanego w okresie Polski Ludowej na rzecz upowszechniania wiedzy wśród kobiet wiejskich. Autorka przedstawia cel poznawczy pracy, pytania badawcze, wykorzystane w dysertacji doktorskiej źródła, a także metody badawcze. W autoreferacie zaprezentowano strukturę rozprawy wraz z syntetycznym omówieniem każdego z rozdziałów pracy, a także wnioski końcowe zawarte w dysertacji.

Słowa kluczowe: „Przyjaciółka”, prasa kobieca, kobieta wiejska, rozprawa doktorska, Polska Rzeczpospolita Ludowa

**THE EDUCATIONAL ROLE
OF THE PRZYJACIÓŁKA MAGAZINE
IN THE LIFE OF RURAL WOMEN
OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC
IN THE YEARS 1956–1975, PP. 269**

Abstract

Self-report of the doctoral dissertation entitled *The educational role of "Friend" in the life of rural women in the People's Republic of Poland in the years 1956–1975* written under the supervision of prof. dr hab. Małgorzata Dajnowicz presents the activities of the most popular women's magazine published during the People's Republic of Poland for the dissemination of knowledge among rural women. The author presents the cognitive purpose of the work, research questions, sources used in the doctoral dissertation, as well as research methods. The self-report presents the structure of the dissertation along with a synthetic discussion of each of the chapters of the work, as well as the final conclusions contained in the dissertation.

Keywords: *Przyjaciółka*, rural women, women's press, doctoral dissertation, Polish People's Republic

**Cel poznawczy, pytania badawcze
oraz uzasadnienie tematu opracowania**

Celem niniejszej rozprawy doktorskiej było wykazanie edukacyjnej roli najpopularniejszego tygodnika kobiecego ukazującego się w Polsce Ludowej – „Przyjaciółki”. W dysertacji znalazły się odpowiedzi na następujące pytania: Jakie formy edukacji kobiet prezentowano na łamach czasopisma? Czy treść pisma odzwierciedlała aktualne wówczas problemy kobiet? Czy występowała korelacja między obowiązującą w państwie ideologią a przekazem tekstów publikowanych na łamach periodyku? W jaki sposób prezentowane treści wpływały na decyzje życiowe kobiet? W jakim stopniu zespół redakcyjny uzależniony był od decydentów państwowych?

Wybór tematu podyktowany był przede wszystkim potrzebą zbadania oraz opracowania tygodnika „Przyjaciółka” pod względem jego wpływu na upowszechnianie wiedzy wśród kobiet wiejskich. Pomimo dość zaawansowanych badań nad prasą kobiecą w literaturze przedmiotu w dalszym ciągu pozostaje niedostatek opraco-

wań w tym zakresie. Periodyk „Przyjaciółka” doczekał się jedynie badań częściowych, przyczynkarskich oraz podejmujących wybrane zagadnienia. Warto również zaznaczyć, że niniejsza rozprawa odnosi się do zmutowanego wydania czasopisma, które nigdy dotąd nie zostało poddane analizie. Dotychczasowe publikacje opierały się wyłącznie na wydaniu podstawowym periodyku, co przesądziło o potrzebie podjęcia prac nad mutacją wiejską „Przyjaciółki”.

Baza źródłowa i metody badawcze

Rozprawa doktorska została przygotowana przede wszystkim na podstawie materiału prasowego publikowanego na łamach czasopisma. Przeanalizowano zmutowaną wersję tygodnika oraz numery jubileuszowe. Eksploracji poddano ponad 1000 wydań periodyku z lat 1956–1975. Zinterpretowano m.in. artykuły wstępne, felietony, reportaże, sprawozdania, notatki prasowe, ankiety oraz liczną korespondencję czytelniczą, a także odpowiedzi redakcji na nadsyłane listy. Poza analizą materiałów publikowanych na łamach „Przyjaciółki” będących bez wątpienia podstawowym źródłem pracy, wśród bazy źródłowej znalazły się zbiory archiwalne. Szczególnie pomocne były dokumenty znajdujące się w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wykorzystanoteczki Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, m.in. Wydziału Prasy i Wydawnictw, a także dokumenty należące do RSW „Prasa” Zarząd Główny czy RSW „Prasa-Książka-Ruch” ZG w Warszawie oraz Akta osobowe dziennikarzy. Źródła te posłużyły wskazaniu okoliczności powstania i działalności tytułowego periodyku, przybliżyły osoby związane z redakcją, ukazały ingerencje cenzorskie, jak również dostarczały cennych informacji niezbędnych do charakterystyki poszczególnych czasopism kobiecych ukazujących się w Polsce Ludowej. Przeprowadzono też kwerendę w Archiwum Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich w Bibliotece Publicznej im. Z. Łazarskiego w dzielnicy Mokotów m.st. Warszawy w celu opracowywania składow redakcyjnych oraz przedstawienia portretu zbiorowego dziennikarzy. Uzupełnieniem bazy źródłowej były wywiady z czytelniczkami „Przyjaciółki”, sięgającymi po tygodnik w latach 1950–1980. Rozmówczyniami były kobiety z województwa podlaskiego, zarówno z większych miejscowości, jak i ze wsi. Przeprowadzone rozmowy pozwoliły na weryfikację informacji zawartych w literaturze i w sa-

mej zawartości czasopisma, dotyczących m.in. atrakcyjności pisma, najchętniej czytanych rubryk, dostępności periodyku oraz możliwości jego zakupu. W celu przybliżenia uwarunkowań prawnych w omawianiu poszczególnej problematyki wykorzystano ówczesne ustawodawstwo. Dopełnienie bazy źródłowej stanowiła literatura przedmiotu odnosząca się do analizowanego tygodnika oraz innych tytułów prasowych ukazujących się w badanej cezurze czasowej, a także prasy kobiecej wcześniejszego okresu.

Główną wykorzystaną metodą badawczą była analiza zawartości treści, której polskimi prekursorami byli Antonina Kłoskowska, Irena Tetelowska, a następnie Walery Pisarek¹. Aby w pełni zaprezentować problem badawczy, stworzono tzw. klucz kategorizacyjny, który obejmował: nowoczesne gospodarstwo domowe, higienę na wsi, aspekty zdrowotne kobiet wiejskich, pracę gospodyń wiejskich, aktywność pozadomową, relacje rodzinne i małżeńskie oraz czas wolny. Układ problemowo-chronologiczny pozwolił na możliwie dokładne zaprezentowanie edukacyjnej roli „Przyjaciółki” w życiu kobiet wiejskich w latach 1956–1975 na podstawie badań jakościowych. Posługując się archiwaliaми, dokonano analizy krytycznej źródeł, zaś prezentując składy redakcyjne, zastosowano metodę biograficzną. Dodatkową metodą badawczą był wywiad wywołany.

Struktura rozprawy doktorskiej

Dysertacja składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku angielskim, aneksów będących okładkami „Przyjaciółki” i „Kalendarza Przyjaciółki” oraz bibliografii.

We wstępie podjęto próbę zdefiniowania pojęcia prasy kobiecej, zwracając uwagę na odrębność znaczeniową „prasy dla kobiet” oraz „prasy kobiecej”. Określono oraz wyjaśniono przyjęte ramy chronologiczne dysertacji, jak również zaprezentowano stan badań nad tygodnikiem „Przyjaciółka”. Pracę doktorską można podzielić na dwie części. Pierwsza stanowi ujęcie teoretyczne dotyczące histo-

¹ Walery Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 45, 103, 108-109; Ignacy Stanisław Fiut, *Wkład Profesora Walerego Pisarka w rozwój polskiego metaloznawstwa (prasoznawstwa)*, [w:] Iwona Hofman, Danuta Kępa-Figura (red.), *Współczesne media*, t. 2. *Problemy i metody badań nad mediami*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019), s. 18-20; idem, *Kierunki zmian w analizie zawartości*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 1, 1995, 147-148.

rii prasy kobiecej oraz charakterystyki tygodnika „Przyjaciółka”. Po części wprowadzającej rozdział trzeci i czwarty stanowi zasadniczy trzon pracy odnoszący się do edukacyjnej roli tygodnika w zakresie życia codziennego kobiet wiejskich oraz zmian statusu kobiet wraz z postępującymi procesami emancypacyjnymi.

Rozdział pierwszy poświęcono rozważaniom nad rozwojem polskiej prasy kobiecej na przestrzeni lat. Na wstępie zasygnalizowano pojawienie się na rynku wydawniczym pierwszych tytułów adresowanych do kobiet w kolejnych krajach Europy, przechodząc następnie do ziem polskich. Zwrócono uwagę na pierwowzór polskiej prasy kobiecej – kalendarzyki ukazujące się już od XVIII w. Prezentując rozwój polskiej prasy kobiecej do 1939 r., scharakteryzowano najpopularniejsze tytuły, zwracając uwagę na okoliczności powstania pisma, sytuację prawną, własnościową, programową oraz personalną. Wśród wielu znaczących periodyków należy wskazać m.in. „Bluszcz” wydawany w trzech zaborach, „Świt”, którym kierowała Maria Konopnicka, „Ster” oraz „Nowe Słowo” związane z radykalnym ruchem kobiecym, jak również wiele innych tytułów, np. „Przyjaciół Sług”, „Ziemianka” czy „Zorza”. Do 1939 r. wydawano również „Moją Przyjaciółkę”, która dała podwaliny pod powołanie w 1948 r. tygodnika „Przyjaciółka”. W kolejnej części rozdziału scharakteryzowano najpopularniejsze periodyki ukazujące się do momentu transformacji ustrojowej. Przedstawiono takie pisma, jak: „Kobieta i Życie”, „Zwierciadło”, „Filipinka”, „Uroda” czy „Kobieta Dzisiejsza”. Z uwagi na fakt, że tytułowa „Przyjaciółka” adresowana była do kobiet wiejskich, w tej części pracy przywołano inne pisma kierowane do tej samej grupy czytelniczej. Poza „Przyjaciółka” były to tylko „Kobieta Wiejska” oraz „Gospodyni”.

Rozdział drugi w całości został poświęcony omówieniu najpopularniejszego tygodnika ukazującego się w Polsce Ludowej, będącego przedmiotem analizy niniejszej pracy doktorskiej – „Przyjaciółki”. Zaprezentowano poszczególne etapy rozwoju pisma z uwzględnieniem cezur politycznych wpływających na jego kształt i treść. Na wstępie przybliżono okoliczności powstania nowego periodyku oraz okres, w którym wydawcą była Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”. Kolejno prezentowano pismo, uwzględniając następnych wydawców, tj. Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa”, Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa-Książka-Ruch”, aż do zmian własnościowych pisma przypadających na rok 1989. Nie po-

minięto wskazania i omówienia obu mutacji tygodnika, które funkcjonowały w latach 1952–1975, a także przybliżenia działalności Klubów „Przyjaciółki”, organizowanych przez redakcję konkursów, plebiscytów oraz ankiet. Działalność pisma nie jest możliwa bez zaangażowania odpowiednich osób. Tym samym w rozdziale drugim przybliżono sylwetki redaktorek naczelnych „Przyjaciółki” (Anny Lanoty, Haliny Koszutskiej, Anny Wyszackiej oraz Barbary Kusiel-Moroz), a także składy personalne zespołów redakcyjnych. Wspomniano również o osobach odpowiedzialnych za okładkę, zdjęcia, korektę, poradnictwo, czy o osobach pracujących w drukarni, dając w ten sposób pełny obraz funkcjonowania pisma. W kolejnym podrozdziale omówiono parametry formalno-techniczne, dystrybucję oraz szatę graficzną. Zaprezentowano czytelników pisma, odnosząc się do ich miejsca zamieszkania, płci, wykształcenia oraz poziomu dochodów. Z uwagi na wysokie nakłady pisma przekładające się na duże zaufanie wśród jego odbiorczyń „Przyjaciółka” służyła z ogromnej liczby korespondencji nadsyłanej do redakcji. W związku z tym nie sposób było pominąć omówienia listów, uwzględniając ich ilość, tematykę, charakter, a także osoby piszące, jak i odpowiadające na korespondencję. Domknięciem rozważań poświęconych tygodnikowi było przywołanie „Kalendarza Przyjaciółki” będącego wyczekiwany przez wierne czytelniczki wydawnictwem periodycznym pisma.

Dwa kolejne rozdziały stanowią zasadniczą część rozprawy doktorskiej przygotowaną na podstawie kwerendy czasopiśmienniczej. Rozdział trzeci poświęcono edukacyjnej działalności tygodnika w aspekcie modernizacji wiejskiego gospodarstwa domowego, które było główną domeną kobiet. Wskazano m.in. na trudy związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego i rolnego, a także opisano warunki życia kobiet wiejskich. Tygodnik „Przyjaciółka” w związku z niełatwą sytuacją gospodyń kreował wizerunek nowoczesnej kobiety, umiejącej racjonalnie zarządzać swoim czasem pracy, jak i czasem wolnym całej rodziny. W tym celu redakcja, stosując różne formy przekazu, informowała czytelniczki o nowoczesnych sprzętach oraz urządzeniach ułatwiających oraz przyspieszających prace w domu i obejściu. Wzmocnieniem oraz upowszechnianiem wiedzy w tym zakresie miały być prezentowane przez redakcję ośrodki „Nowoczesnej Gospodyni”. Rola edukacyjna „Przyjaciółki” realizowana była również w kontekście higieny oraz zdrowia. Z uwagi na zły

stan higieniczno-sanitarny polskiej wsi periodyk przyczynił się do szerzenia oświaty sanitarnej. Tworzono odrębne rubryki poświęcone higienie i zdrowiu, organizowano konkursy, wspomagano się wymownymi hasłami oraz reklamami. Przybliżano działania m.in. wiejskich szkół zdrowia, domów higieny, Polskiego Czerwonego Krzyża, Ligi Kobiet czy Związku Młodzieży Wiejskiej na rzecz poprawy sytuacji w kraju. Poradnicze działania redakcji tygodnika były najczęstszą formą doksztalcząco-edukacyjną. Cieszyły się dużym zainteresowaniem kobiet, gdyż obejmowały szeroką tematykę. Doradzano nie tylko w sprawach zdrowotnych i aspektach sanitarnych, ale również w tematach prawnych, wychowawczych, miłosnych, kulinarnych oraz związanych z modą i urodą.

Rozdział czwarty prezentuje formy emancypacji kobiet wiejskich oraz sposoby ich upowszechniania na łamach „Przyjaciółki”. Skoncentrowano się na ukazaniu zmian, jakie zaszły w postrzeganiu roli kobiet w społeczeństwie. Profesjonalizacja pracy w sferze rolnej, podejmowanie pozarolniczej pracy zawodowej, kreowanie planów związanych z edukacją dzieci oraz angażowanie się w działalność społeczną były przejawami świadczącymi o wyzwoleniu kobiet. Zmiany w relacjach małżeńskich, które stawały się stosunkami partnerskimi włączającymi mężów w obowiązki domowe oraz wychowawcze dzieci, również świadczyły o dokonujących się zmianach. Emancypacja kobiet wiejskich odbywała się także poprzez aktywność i zaangażowanie w kołach gospodyń wiejskich, które stanowiły nie tylko miejsce rozrywki i spędzania czasu wolnego, ale były też miejscem samorealizacji, rozwoju i podnoszenia użytecznej wiedzy. Należy pamiętać, że wpływ na zachodzące przeobrażenia w obrębie podejmowanej przez kobiety pracy, relacji w małżeństwie i rodzinie, bez wątpienia miała polityka państwa. Działalność edukacyjna tygodnika była zatem realizacją programu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, a treści edukacyjne charakteryzowały się politycznym i ideologicznym wydzwiekiem.

Podsumowanie

Eksploracja roczników „Przyjaciółki”, przeprowadzona kwerenda archiwalna, odbyte rozmowy z czytelniczkami czasopisma, jak również analiza literatury przedmiotu potwierdziły edukacyjną rolę tygodnika w całym analizowanym okresie. Co do zasady

problematyka pisma prezentowana była zgodnie z oczekiwaniami i instrukcją władzy. Redaktorki, chociaż ściśle związane z partią, zależne w swoich obowiązkach od władzy, nie ograniczały się wyłącznie do narzucanych odgórnie kierunków prowadzenia pisma. Znając i rozumiejąc potrzeby swoich czytelniczek, prezentowały aktualne wówczas problemy, z jakimi zmagaly się Polki. Idąc z pomocą swoim wiernym czytelniczkom, edukowały je w niemal każdej dziedzinie życia. Upowszechniały wiedzę w zakresie zdrowia, higieny, czystości, nowoczesnego gospodarstwa domowego, doradzały w sprawach małżeńskich, rodzicielskich, wychowawczych, udzielały porad prawnych, a także wskazówek kulinarnych, kosmetycznych czy modowych.